

การก่อรูปผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

The Formation of Sakon Nakhon Urban Planning in
Early Rattanakosin Period

อนุวัฒน์ การถัก

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

โทร. 089-941-5395 E-mail: anuwat.k27@hotmail.com

Anuwat Karnthak

Faculty of Architecture Urban Design and Creative Arts,

Maharakham University

รับเข้า: 19 มิถุนายน 2561 ตอบรับ: 9 สิงหาคม 2561

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเหตุปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และ 2) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองสกลนครกับบริบทแวดล้อม ที่ส่งผลต่อการก่อรูปทางผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การก่อรูปของผังเมืองสกลนครเกิดจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นหลัก ผสมผสานกับคติความเชื่อทางวัฒนธรรมและรูปแบบการปกครอง ก่อให้เกิดการก่อตั้งบ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นคุ้มวัด กระจายตัวตามพื้นที่เนินสูงภายในย่านเมืองเก่าสกลนคร ซึ่งเห็นถึงการปรับแต่งผังเมืองให้เหมาะสมกับภูมิประเทศและตอบสนองต่อสังคมวัฒนธรรมที่ยังคงปรากฏรูปแบบดั้งเดิมมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งประโยชน์จากการวิจัยสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาเมืองด้านต่าง ๆ เช่น การวางผังเมือง การอนุรักษ์ชุมชนและการวางแผนสาธารณูปโภคเมือง เป็นต้น

คำสำคัญ: ผังเมือง สกลนคร รัตนโกสินทร์ตอนต้น

Abstract

The purpose of this article were; 1) to investigate the development in urban planning of Sakon Nakhon during the Early Rattanakosin Period and, 2) to study the relationship between urban planning change of Sakon Nakhon and its context shaping Sakon Nakhon urban planning in the Early Rattanakosin Period.

The results of the study revealed that the town plan of Sakon Nakhon was mainly formed by geographical factors in combination with beliefs, culture, and form of government, which resulted in the formation of temple-centered communities

scattering all over the high grounds with in Sakon Nakhon Old Town area. This indicated that the town plan was adjusted to meet geographical features and social and cultural needs and the pattern remained the same up to the present. Data obtained from this research study could be used to develop the city in various aspects, such as town planning, community conservation, and planning of public utilities.

Keywords: urban planning, Sakon Nakhon, early Rattanakosin period

บทนำ

บริเวณพื้นที่เมืองสกลนครเริ่มมีการก่อรูปทางผังเมืองมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16-18 โดยเมืองถูกสร้างขึ้นภายใต้รูปแบบวัฒนธรรมเขมร พบหลักฐานทางโบราณคดีประกอบด้วยคูน้ำคันดินโบราณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สระน้ำ (บาราย) และปราสาทหินองค์ในพระธาตุเชิงชุมบริเวณศูนย์กลางเมือง (กรมศิลปากร, 2540) การเลือกที่ตั้งเมืองสกลนครแสดงถึงภูมิปัญญาในการวางผังเมืองในวัฒนธรรมเขมรในหลายด้าน เช่น การเลือกพื้นที่เนินสูงขนาดใหญ่ริมหนองหารเพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูฝน มีลำห้วยหลายสายไหลผ่านเข้าตัวเมืองเชื่อมต่อกับระบบคูน้ำรอบเมืองเพื่อเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้ง อีกทั้งสร้างสระน้ำ (บาราย) ขนาดใหญ่สำหรับบริโภคไว้ภายในตัวเมือง บริเวณโดยรอบเมืองมีพื้นที่ราบขนาดใหญ่ริมหนองหารที่เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม ต่อมาภายหลังจากอิทธิพลของอาณาจักรเขมรเริ่มเสื่อมถอยลงในปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาณาจักรล้านช้างได้เข้ามาครอบครองพื้นที่แถบนี้ โดยเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ชุมชนเดิมในเมืองสกลนคร การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบเมืองที่สำคัญในยุคนี้ คือ การสร้างพระธาตุเชิงชุมครอบปราสาทหินบริเวณกลางเมืองตามความเชื่อศาสนาพุทธนิกายเถรวาท

พัฒนาการทางผังเมืองสกลนครเริ่มชัดเจนขึ้น ภายหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์จักรี การยกสถานะชุมชนในแอ่งสกลนครขึ้นสู่การเป็นเมืองนั้น ราชสำนักสยามได้มีสารตราตั้งอยู่ในช่วง พ.ศ. 2380 - พ.ศ. 2410 หรือในรัชกาลที่ 3 - 5 ตอนต้นเท่านั้น เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงลดน้อยลงและเมืองต่าง ๆ ก็เริ่มตั้งเป็นหลักแหล่งมีเขตแดนที่แน่นอนแล้ว ดังนั้นการเสนอเรื่องให้ราชสำนักรับรองสถานะความเป็นเมือง บรรดาผู้นำหมู่บ้านก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง โดยใช้การปกครองแบบอาญาสี่ ที่มีตำแหน่งผู้ปกครอง 4 ระดับ ได้แก่ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร ภายหลังศึกเจ้าอนุวงศ์ รัชกาลที่ 3 ได้โปรดเกล้าให้ตั้งราชวงศ์ (คำ) ที่อพยพมาจากเมืองมหาไชยของแก้ว ขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองในนาม “พระยาประเทศธานี (คำ)” ในปี พ.ศ. 2381 เปลี่ยนชื่อเมืองจากเมืองสกลทวาปีเป็น “เมืองสกลนคร” โดยแบ่งดินแดนบางส่วนของเมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร และเมืองหนองหาน้อย ให้เป็นเขตแดนเมืองสกลนคร (สุรัตน์ วรวงศ์รัตน์, 2524) หลังจากนั้น ผังเมืองสกลนครก็มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องภายใต้

บริบทของลักษณะภูมิประเทศ การปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ที่ยังคงรูปแบบดั้งเดิมมาตั้งแต่ครั้ง อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง เนื่องจากราชสำนักสยามได้ให้อิสระในการปกครองและ การพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ จนล่วงมาถึงในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็น แบบ “มณฑลเทศาภิบาล” ในปี พ.ศ. 2435 ที่มีแนวคิดในการรวมอำนาจเข้าสู่ราชสำนัก เพื่อต่อต้าน การล่าอาณานิคมจากชาติตะวันตก โดยยกเลิกระบบเจ้าเมืองและเร่งพัฒนาเมืองต่าง ๆ ภายใต้ แนวคิด “การสร้างควมศิวิไลซ์” โดยการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการในหัวเมือง ต่าง ๆ เช่น การก่อสร้างถนน สถานที่ราชการ สถานศึกษา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองอีก ครั้งหนึ่ง

จากประวัติศาสตร์เมืองสกลนครโดยสังเขปข้างต้นเห็นได้ว่า พัฒนาการทางผังเมืองสกลนคร ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีความสำคัญในแง่มุมของการก่อรูปทางผังเมืองที่อิงกับบริบทของ พื้นที่ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม เนื่องจากไม่มีปัจจัยจากภายนอกเข้าไปมีบทบาทใน การเปลี่ยนแปลงเมืองมากนัก จึงเป็นประเด็นสู่คำถามการวิจัยคือ “มีปัจจัยใดบ้างที่นำไปสู่การก่อรูป ทางผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ซึ่งผลของงานวิจัยมีประโยชน์ในด้านการสร้างองค์ ความรู้ในโครงสร้างทางผังเมืองดั้งเดิม ที่เกิดขึ้นจากการปรับแต่งให้เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ เพื่อ เป็นฐานข้อมูลเบื้องต้นในการจัดการและพัฒนาเมืองสกลนครต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเหตุปัจจัยในการเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองสกลนครกับบริบทแวดล้อม ที่ส่งผลต่อการก่อรูปทางผังเมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องในด้าน ประวัติศาสตร์เมือง ข้อมูลภูมิศาสตร์เมือง ข้อมูล บริบททาง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
2. สำรวจพื้นที่ภาคสนาม เพื่อตรวจสอบข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรม รวมทั้งสำรวจ สภาพทางภูมิศาสตร์และองค์ประกอบเมือง
3. จัดทำแบบสรุปชุดข้อมูลด้านต่าง ๆ แบ่งตามช่วงเวลาที่มียสำคัญ บันทึกกรรมในผังการ เปลี่ยนแปลงเมืองตามช่วงเวลา (Timeline Sheets)
4. วิเคราะห์ผังการเปลี่ยนแปลงเมืองตามช่วงเวลา (Timeline Sheets) เพื่อหาเหตุปัจจัยใน การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางผังเมืองสกลนคร
5. สรุปผลความสัมพันธ์ระหว่าง การก่อรูปทางผังเมืองสกลนครกับบริบทแวดล้อมในด้าน ต่าง ๆ

ผลการวิจัย

การเคลื่อนย้ายผู้คนจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งเป็นชุมชนกระทั่งได้รับการยกระดับขึ้นเป็นเมืองที่ได้กล่าวไปในข้างต้นแล้วนั้น ผู้คนที่อยู่ในดินแดนแห่งนี้เดิมล้วนแต่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ ความเชื่อและภาษาพูดที่คล้ายคลึงกัน การเกลี้ยกล่อมไพร่พลตลอดจนท้าวพระยาจากเมืองต่าง ๆ ข้ามแม่น้ำโขงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีของกลุ่มอุปฮาดราชวงศ์ต่าง ๆ นั้น ยังคงนำความรู้แบบแผนขนบธรรมเนียมการปกครองแบบลาวล้านช้างติดมาด้วย คือในช่วงรัชกาลที่ 3 ถึงกลางรัชกาลที่ 5 การปกครองของเมืองสกลนครยังคงเป็นแบบธรรมเนียมลาวล้านช้าง เรียกว่า “อาญาสี่” ชื่อบ้านขางเมืองเป็นแบบแผนการปกครองหัวเมืองลาวตะวันออกแบบอย่างราชสำนักลาว (ภุริภูมิ ชมภูษ, 2549)

การก่อรูปทางลักษณะกายภาพหรือการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์เมืองสกลนครในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น อยู่ภายใต้แนวคิดทางวัฒนธรรมไท - ลาว กล่าวคือ การตั้งบ้านเรือนบนที่ดอน น้ำไม่ท่วมและยกได้สูง อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำสำหรับการเกษตร ปลูกข้าวแบบนาดำ (ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์, 2542) มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน หรือถ้าเป็นระดับเมือง มีพระธาตุเป็นศูนย์กลางชุมชน มีการกระจายตัวชุมชนออกจากรอบ ๆ ศูนย์กลางที่เป็นศาสนสถาน ส่วนการตั้งบ้านเรือนของผู้คนในวัฒนธรรมไท-ลาวในกลุ่มของผู้ไท ไยย ย้อ พวน จะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณที่ราบลุ่มและที่ราบเชิงเขา เป็นที่ดอนมีลำน้ำไหลผ่าน หรือมีแหล่งน้ำใกล้ ๆ และมีเขตป่าอยู่ใกล้เคียง ซึ่งเรียกว่า “วัฒนธรรมไทท่า” ลักษณะดังกล่าวเห็นได้จากชื่อชุมชนต่าง ๆ ที่จะมีคำว่า บึง หนอง กุด ทาม โสภ ทำ ดอน โพน โนน โคน ดง สง เลิง เป็นต้น อันเป็นลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ที่นำมาเป็นชื่อบ้านนามเมืองในภาคอีสาน ส่วนกลุ่มชาวส่วย กะเลิง จะเลือกทำเลตามเชิงเขาในเขตที่สูงและเป็นเขตป่าในการตั้งชุมชน โดยเฉพาะบริเวณเทือกภูพานและถูกเรียกว่า “ไทภู” ยกเว้น กลุ่มโซใน เมืองกุสุมาลย์ที่ตั้งชุมชนบนพื้นที่ราบ แต่บริเวณนั้นก็ยังมีลักษณะเป็นโคกดอนที่มีเขตติดกับพื้นที่ป่าเช่นเดียวกัน (เอกวิทย์ ณ ถกลาง, 2544)

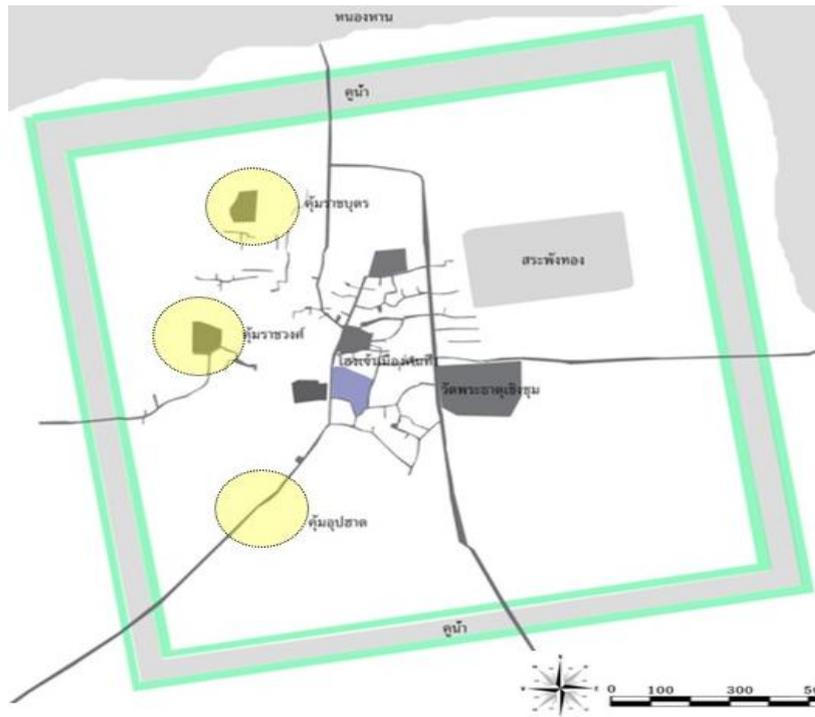
นอกจากปัจจัยทางธรรมชาติที่ใช้ในการเลือกที่ตั้งชุมชนในวัฒนธรรมไท - ลาวแล้ว การเลือกทำเลที่ตั้งขึ้นอยู่กับคติความเชื่อด้วย เช่น การพิจารณาทิศทางความลาดเอียงของพื้นที่ ลักษณะกลิ่น และรสชาติดิน เป็นต้น ปรากฏเป็นตำราโบราณในการเลือกที่ตั้งหมู่บ้านจนถึงที่ตั้งเรือน (ธีรชัย บุญมาธรรม, 2536) นอกจากนี้ ความเชื่อเรื่องหลักบ้านก็เป็นวัฒนธรรมของชาวไท - ลาว ที่อพยพเข้ามายังเขตแดนอีสานเช่นกัน โดยแต่ละชุมชนจะมี “ศาลปู่ตา” ตั้งอยู่ในบริเวณดอนปู่ตาบริเวณเขตใกล้กับหมู่บ้าน กลุ่มผู้ไทจะถือ “ผีมเหศักดิ์” ส่วนกลุ่มไทพวน ไทดำและส่วย จะถือ “ผีเมือง” ส่วนใหญ่ก็จะมีตำนานเรื่องเล่าความเป็นมา ประกอบความเชื่อที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น เป็นการสร้างสำนึกของการเป็นกลุ่มเดียวกัน และสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน ตลอดจนถึงโยงกับ “ผีบรรพบุรุษ” จากบ้านเมืองเดิมที่โยกย้ายมา (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2547) โดยได้ติดตามกลุ่มของตนเองมาอย่างเอาจริง

สกลนคร ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมการถือผีก็มีส่วนผสมผสานไปกับการนับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทด้วยเช่นกัน จากบริบทต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรม ผนวกกับลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่เมืองสกลนคร ส่งผลต่อการก่อรูปทางผังเมืองในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ภูมิประเทศกับการขยายตัวของเมือง

จากลักษณะภูมิประเทศบริเวณย่านเมืองเก่า ที่มีลักษณะเป็นเนินสูงบริเวณศูนย์กลางเมืองหรือที่เรียกว่า “ภูน้ำลอด” (สุรัตน์ วรากรรัตน์, 2528) ลาดต่ำลงทางทิศตะวันตกและทิศใต้ทำให้เกิดน้ำท่วมในบางพื้นที่ในฤดูฝน ผลจากลักษณะภูมิประเทศที่เป็นเนินและที่ลุ่มต่ำ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนภูมิประเทศ เพื่อการตั้งบ้านเรือนและรูปแบบของผังเมืองสกลนครในเวลาต่อมา โดยมีรูปแบบทางกายภาพที่เกิดจากปัจจัยทางธรรมชาติ เมื่อพิจารณารูปแบบการขยายตัวของเมืองเปรียบเทียบกับลักษณะภูมิประเทศภายในเขตเมืองเก่าสกลนคร โดยการใช้ข้อมูลของเส้นระดับความสูงและการขยายตัวของเมืองพบว่า ศูนย์กลางเมืองที่เป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุเชิงชุมและชุมชนวัดพระธาตุ ตั้งอยู่บริเวณที่เนินสูงอยู่ก่อน ต่อมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2381 - 2435 การสร้างวัดต่าง ๆ โดยเจ้าเมืองรวมถึงการสร้างโสมงเจ้าเมืองหรือจวนเจ้าเมือง ได้ขยายตัวไปทางทิศเหนือของเมือง (สุรัตน์ วรากรรัตน์, 2524) จากการวิเคราะห์ร่วมกับลักษณะภูมิศาสตร์เมืองนั้น พบว่า การขยายตัวของชุมชนได้เลือกทำเลที่เป็นที่เนินสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม ส่วนทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ของเมืองเดิมเป็นพื้นที่ลุ่มและน้ำท่วมเป็นประจำในช่วงฤดูฝน ทำให้เมืองไม่สามารถขยายตัวมาบริเวณนี้ (ดังภาพที่ 1) พื้นที่น้ำท่วมจึงถูกใช้เป็นที่นาและป่าช้าของเมือง แต่ภายหลังจากทศวรรษที่ 2500 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน เมืองสกลนครมีความหนาแน่นของประชากรมากขึ้น จึงได้ขยายตัวลงมาในพื้นที่บริเวณนี้และเกิดปัญหาน้ำท่วมขังในช่วงฤดูฝนเกือบทุกปี

ภูมิประเทศภายในย่านเมืองเก่าสกลนครที่มีลักษณะเป็นเนินสลับที่ลุ่ม ส่งผลให้เกิดรูปแบบเส้นทางสัญจรที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติกล่าวคือ รูปแบบการสัญจรภายในย่านเมืองเก่าสกลนครในอดีตก่อนที่จะมีการก่อสร้างถนน เส้นทางมีลักษณะคดเคี้ยวเป็นธรรมชาติ มีขนาดแคบเมื่อเทียบกับรูปแบบถนนในปัจจุบัน สาเหตุมาจากภูมิประเทศที่เป็นเนินสูง เมื่อฝนตกจึงมีน้ำฝนไหลจากเนินต่าง ๆ ลงสู่ที่ลุ่มต่ำ เกิดเป็นเส้นทางระบายน้ำฝนทั่วทั้งบริเวณในเขตเมืองเก่า เมื่อมีการตั้งบ้านเรือนก็จะไม่เลือกที่ตั้งในบริเวณที่เป็นทางน้ำไหล เนื่องจากมีการกีดขวางของหน้าดินสูง ต่อมาเมื่อมีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นขึ้น บริเวณร่องน้ำเหล่านี้จึงกลายเป็นทางสัญจรของชุมชนที่เชื่อมต่อระหว่างคุ้มและเป็นเส้นทางเชื่อมไปยังสถานที่สำคัญของเมือง เช่น วัดพระธาตุเชิงชุม หนองหาร สระพังทอง (ในอดีตชุมชนใช้น้ำในสระพังทองในการบริโภค) เป็นต้น สาเหตุอีกประการที่ทำให้เกิดลักษณะเส้นทางสัญจรที่คดเคี้ยวเนื่องจากเมืองสกลนครมีการใช้เกวียนเป็นพาหนะเป็นจำนวนมาก ในการเดินทางไปสู่แหล่งทำมาหากินที่อยู่ไกลออกจากตัวเมืองเช่น พื้นที่ทำนาที่อยู่ทางด้านทิศตะวันตกและตะวันออกของเมือง นอกจากการเดินทางสู่แหล่งทำมาหากินต่าง ๆ แล้ว การเดินทางค้าขายกับต่างเมืองก็

ภาพที่ 2 ตำแหน่งการตั้งโฮงเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตรในสมัยเจ้าเมืองคนที่ 1

เห็นได้ว่ารูปแบบการตั้งถิ่นฐานหลังจากการอพยพเข้ามาในพื้นที่เมืองสกลนครของกลุ่มต่าง ๆ เมื่อได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักสยามแล้ว รูปแบบการวางตำแหน่งเรือนและบริวารของเจ้าเมืองกรมการ มีโฮงเจ้าเมือง (จวนเจ้าเมือง) ตั้งอยู่ศูนย์กลางเมือง ส่วนกรมการเมืองต่าง ๆ จะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณรอบนอก แต่เมื่อกรมการผู้ใดได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองในภายหลัง ก็ต้องย้ายเรือนเข้าไปตั้งโฮงเจ้าเมืองในบริเวณศูนย์กลางเมืองเช่นกัน สาเหตุการตั้งโฮงเจ้าเมืองอยู่บริเวณศูนย์กลางเมืองนั้น เนื่องมาจากการเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครอง ที่ต้องเข้าถึงได้สะดวกจากประชาชนทั่วไปในการติดต่อราชการ และเป็นตำแหน่งที่สามารถตรวจสอบและควบคุมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในเมืองได้สะดวก ความหมายของการวางตำแหน่งที่ตั้งของเรือนเจ้าเมืองกรมการต่าง ๆ มีนัยยะอยู่หลายด้านเช่น การตั้งเรือนของกรมการต่าง ๆ ที่อยู่รอบเขตนอกเมือง เป็นการวางกำลังสำหรับการป้องกันเมือง ในกรณีที่มีสงครามหรือโจรผู้ร้ายเข้ามาในเมือง รวมถึงการสอดส่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเขตเมืองได้อย่างครอบคลุม นอกจากการป้องกันภัยสงครามของเมืองแล้ว การวางตำแหน่งของกรมการต่าง ๆ เป็นการสร้างบ้านแปงเมืองให้มีการขยายตัวได้เร็วขึ้น เนื่องจากกรมการเมืองแต่ละตำแหน่งล้วนมีบริวารบ่าวไพร่ การบุกเบิกพื้นที่ตั้งคุ้มและที่ดินทำกินจึงเกิดได้โดยง่าย เนื่องจากมีกำลังคนในการตั้งชุมชน (สพสันต์ เพชรคำ, 2558) ดังนั้นการก่อรูปของผังชุมชนในเขตเมืองเก่าสกลนคร จึงมีผลมาจากปัจจัยทางธรรมชาติตามลักษณะภูมิประเทศ และเป็นรูปแบบการตั้งชุมชนเพื่อผลทางด้านการเมืองการปกครองอีกประการหนึ่ง

3. คติการสร้างวัดในความสัมพันธ์กับผังชุมชน

การสร้างวัดในเขตเมืองสกลนครโดยเจ้าเมืองกรมการนั้น นอกจากจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการสร้างบุญกุศลแก่ตนเองและวงศ์ตระกูลแล้ว ในบางกรณี การสร้างวัดก็มีวัตถุประสงค์อื่นด้วย เช่นกันและมีความแตกต่างกันในแต่ละวัดกล่าวคือ จุดมุ่งหมายประการแรก เป็นการสร้างวัดประจำตระกูล ตัวอย่างเช่น วัดศรีมุงคุณที่สร้างโดยราชวงศ์ (อิน) วัดศรีสะเกษที่เป็นวัดประจำตระกูลศิริพันธ์ วัดสะพานคำเป็นวัดประจำตระกูลราชวงศ์ (ปิด) ซึ่งวัดประจำตระกูลได้ใช้เป็นวัดประจำคุ้มด้วยในเวลาเดียวกัน (สุรัตน์ วรารัตน์, 2528) เนื่องจากการตั้งบ้านเรือนของกรมการต่าง ๆ มีลักษณะกระจายตัวในบริเวณรอบเขตเมืองดังที่กล่าวไปแล้ว ดังนั้น จึงสร้างวัดประจำคุ้มตนเองขึ้นมา เพื่อใช้สำหรับการทำพิธีทางพุทธศาสนาในชีวิตประจำวันของชุมชน และเป็นพื้นที่ในการประกอบประเพณีตามฮีตคอง ความเชื่อตามวัฒนธรรมไท-ลาว ส่วนจุดมุ่งหมายในการสร้างวัดประการที่สองคือ การสร้างวัดเพื่อการขยายตัวของเมือง ยกตัวอย่างเช่น วัดแจ้งแสงอรุณ เนื่องจากเมื่อเจ้าเมืองกรมการต้องการขยายตัวเมืองให้มากขึ้น ก็เริ่มสร้างวัดขึ้นมาในบริเวณที่ยังไม่มีบ้านเรือนผู้คนอาศัยอยู่มากนัก เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็เกณฑ์บ่าวไพร่บริวารบางส่วนให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณโดยรอบวัดเพื่อดูแลรักษาวัด (สุรัตน์ วรารัตน์, 2528) เมื่อมีวัดและบ้านเรือนเกิดขึ้นก็จะมีผู้คนจากคุ้มอื่นหรือผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่มากขึ้นจนเกิดเป็นคุ้มวัดในเวลาต่อมา หรือในบางกรณีเช่น วัดศรีบุญเรืองและวัดศรีสุ่มงค์ เป็นวัดที่สร้างขึ้นเนื่องจากเจ้าเมืองเห็นว่าในบริเวณนั้นเริ่มมีผู้คนมาอาศัยอยู่หนาแน่นขึ้น จึงสร้างวัดขึ้นมาในบริเวณนั้นเพื่อให้เป็นที่ประกอบศาสนกิจของชุมชนในภายหลัง

สำหรับโฮงเจ้าเมืองนอกจากที่ตั้งอยู่ใกล้กับวัดพระธาตุเชิงชุม เนื่องจากต้องใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของเมืองและของราชสำนักแล้ว ก็มีการสร้างวัดใหม่หรือใช้วัดเดิมเพื่อใช้ในการประกอบศาสนกิจในชีวิตประจำวัน จึงเห็นได้ว่าที่ตั้งโฮงเจ้าเมืองทั้ง 3 ท่าน ตั้งอยู่บริเวณใกล้วัดทั้งสิ้น ได้แก่ โฮงเจ้าเมืองคนที่ 1 ตั้งอยู่บริเวณวัดศรีบุญเรือง โฮงเจ้าเมืองคนที่ 2 ตั้งอยู่ติดกับวัดศรีคุณเมือง และโฮงเจ้าเมืองคนที่ 3 ตั้งอยู่ติดกับวัดศรีบุญเรือง ซึ่งวัดที่อยู่ติดกับโฮงเจ้าเมืองนั้น ใช้สำหรับการทำพิธีทางพุทธศาสนาในชีวิตประจำวัน ส่วนการประกอบพิธีทางศาสนาที่เป็นประเพณีของเมืองนั้นจะร่วมกันประกอบพิธีที่วัดพระธาตุเชิงชุม การที่โฮงเจ้าเมืองตั้งอยู่ติดกับวัดนั้นมีความหมายที่แสดงถึงการบำเพ็ญกุศลของผู้ปกครอง ในความเชื่อที่เกี่ยวกับการปกครองในชั้นของการปกครองระดับต่าง ๆ ยกตัวอย่างในกรณีที่เป็นผู้ปกครองในระดับกษัตริย์ ก็จะถือจารีตการปกครองแบบ “ทศพิธราชธรรม” อันเป็นความเชื่อและแนวปฏิบัติของผู้ปกครองใน “ไตรภูมิคติ” ตามศาสนาพุทธนิกายเถรวาท (พระราชวรมุนี, 2526) ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่ยึดถือและปฏิบัติในหมู่ผู้ปกครอง นอกจากธรรมเนียมปฏิบัติของผู้ปกครองตามไตรภูมิคติแล้ว ในความเชื่อของชาวล้านช้างยังมีฮีตคอง (จารีต) ที่เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของชุมชนในวัฒนธรรมไท - ลาว ที่มีวัดเป็นศูนย์กลางในการทำกิจกรรมร่วมกันในสังคม โดยเฉพาะ “คองสิบสี่” ที่มีนัยสำคัญหลายประการ ที่เกี่ยวข้องกับแนวปฏิบัติของผู้ปกครอง เช่น

ฮีดเจ้าคองขุน ฮีดเจ้าคองเพีย ฮีดโพรคองนาย เป็นต้น โดยมีนัยยะที่กล่าวถึงหลักการการปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง เช่น การแต่งตั้งผู้ซื้อสัตว์สุจริตไม่ข่มเหงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเข้ามารักษาราชการบ้านเมือง การตั้งมั่นในทศพิธราชธรรม รวมถึงการที่ผู้ปกครองต้องปฏิบัติตามฮีดสิบสองที่เป็นการทำบุญประเพณีอย่างเคร่งครัด (ชลิต ชัยครรชิต, 2544)

ภาพที่ 3 ความสัมพันธ์ของตำแหน่งวัดกับโฮงเจ้าเมืองสกลนคร ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การปกครองตาม “คองสิบสี่” เป็นแนวปฏิบัติตนของผู้ปกครองและประชาชนทั่วไป เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งจารีตประเพณีและครรลองคลองธรรมอันดีงามของสังคมและบ้านเมือง คองสิบสี่สำหรับผู้ปกครองในวัฒนธรรมล้านช้างมีทั้งหมด 14 ข้อ ซึ่งพิธีกรรมต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับวัดและพระสงฆ์เป็นอย่างมาก จึงอธิบายได้ว่าตำแหน่งของโฮงเจ้าเมืองจะตั้งอยู่ติดกับวัดเสมอ และมีระยะทางไม่ห่างจากวัดธาตุเชิงชุมที่เป็นวัดหลวง เพื่อความสะดวกในการประกอบพิธีกรรมที่มีขึ้นทุกเดือน ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับโฮงเจ้าเมืองที่สื่อออกมาทางกายภาพในรูปแบบของผังชุมชน ที่โฮงเจ้าเมืองจะอยู่ติดกับวัดเสมอ เนื่องจากเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวันนั่นเอง

4. รูปแบบผังชุมชนคุ้มวัด

การขยายตัวของชุมชนคุ้มวัดในเขตเมืองเก่าสกลนคร เกิดจากการสร้างวัดโดยเจ้าเมืองกรมการ แสดงให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนย่านเมืองเก่าสกลนคร ที่มองเห็นเด่นชัดเป็นรูปธรรมโดยแบ่งออกเป็นสองด้าน ได้แก่ ด้านที่หนึ่งเกี่ยวกับวัฒนธรรมวิถีชีวิต และด้านที่สองเกี่ยวกับ

วัฒนธรรมประเพณี โดยทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน สำหรับวัฒนธรรมวิถีชีวิตผู้คนเมืองเก่าสกลนคร เป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันและสืบสานพระพุทธศาสนาที่แสดงออกให้เห็นอย่างเด่นชัด โดยที่ชาวชุมชนจะมีความผูกพันกับวัดจนเกิดเป็นชุมชนบ้านคุ้มวัด คนคุ้มวัด ดังนั้น “คุ้มวัด” จึงมีลักษณะเป็นพื้นที่ชุมชน และพื้นที่ทางสังคมที่ครอบครัวและบุคคลให้ความสำคัญ และนิยามตนเองไว้กับสถาบันศาสนา ที่ครอบครัวหนึ่งหมู่บ้านหนึ่งชุมชนหนึ่งเลือกที่จะอุปถัมภ์ค้ำจุน พร้อมทั้งเป็นสถานที่สร้างบุญสร้างกุศลให้แก่ตนเองและครอบครัว (สพสันต์ เพชรคำ, 2558) ในปัจจุบันบริเวณย่านเมืองเก่าสกลนครมีวัดตั้งอยู่จำนวน 9 วัด มีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้าของทุกวัน พระสงฆ์แต่ละวัดในละแวกนั้นจะออกบิณฑบาตไปตามถนนสายต่าง ๆ ในเขตชุมชน ลักษณะการใช้พื้นที่เช่นนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตวัฒนธรรมและสังคมแบบดั้งเดิมที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมาก โดยเฉพาะในย่านเมืองเก่าที่มีความสงบ มีกิจกรรมที่เรียบง่ายไม่ซับซ้อน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนสกลนครไว้ได้มาจนปัจจุบัน

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายและตำแหน่งที่ตั้งวัดในย่านเมืองเก่าสกลนครในปัจจุบัน

ที่มา: การเคหะแห่งชาติ (2549: 2 - 16)

นอกจากการตั้งชุมชนในลักษณะเป็นคุ้มวัดแล้ว คติความเชื่อของแต่ละชุมชนก็แตกต่างกันไปตามต้นสายของชาติพันธุ์ ก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตเมืองสกลนคร ปัจจุบันยังคงเห็นรูปแบบการสร้างพื้นที่ทางความเชื่ออยู่บ้างเช่น การตั้งโองบรรพชนวงศ์กาฬสินธุ์ ในบริเวณคุ้มวัดกลางที่ยังคงอยู่มาจนปัจจุบัน โดยมีรูปแบบผังชุมชนเป็นกลุ่มเครือญาติและตั้งโองบรรพชนไว้บริเวณกลางชุมชน ซึ่งเป็นคติความเชื่อเรื่องการนับถือผีบรรพบุรุษที่เป็นความเชื่อในวัฒนธรรมล้านช้าง สำหรับความเชื่อเรื่องผีหลักบ้านหลักเมืองตามวัฒนธรรมไท - ลาวนั้น พบว่ามีการตั้งศาลเจ้าพ่อมหศักดิ์หรือ

ศาลหลักเมืองบริเวณคุ้มวัดศรีสุ่มังค์ เป็นการตั้งศาลขึ้นมาตั้งแต่การเริ่มตั้งชุมชนและได้รับการปรับปรุงจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นเห็นได้ว่าองค์ประกอบทางกายภาพชุมชน นอกจากมีองค์ประกอบที่เกิดจากลักษณะทางธรรมชาติของพื้นที่แล้ว คติความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนก็เป็นปัจจัยหนึ่งในการก่อรูปของพื้นที่ทางความเชื่อขึ้นมา อันเป็นการเกิดองค์ประกอบเมืองที่เกิดจากคติความเชื่อเฉพาะกลุ่มทางสังคม

สรุปและข้อเสนอแนะ

โดยสรุปแล้ว การปรับเปลี่ยนพื้นที่ของผู้คนในการตั้งถิ่นฐานในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมดั้งเดิมในการก่อตั้งชุมชน โดยยังคงสภาพภูมิประเทศเดิมไว้เช่นเส้นทางน้ำไหลที่ใช้เป็นเส้นทางสัญจรของชุมชนไปด้วย การตั้งถิ่นฐานในอดีตของเมืองสกลนคร มีการขยายตัวบนภูมิประเทศที่เหมาะสม อันได้แก่ การตั้งบ้านเรือนบนที่เนินเพื่อป้องกันน้ำท่วม มีรูปแบบการขยายตัวที่เกิดจากเจ้าเมืองหรือกลุ่มกรรมการเมืองได้ก่อสร้างวัดขึ้นมาก่อน แล้วจึงให้บริวารเข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณโดยรอบวัดเพื่อดูแลรักษาวัด ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัวมากขึ้น ก็ถูกเรียกเป็นคุ้มวัดกระจายตัวอยู่ในเขตพื้นที่เมืองเก่าสกลนคร และคงเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนที่ยังคงรูปแบบอยู่จนปัจจุบัน การอธิบายการก่อรูปทางผังเมืองสกลนครในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เกิดจากปัจจัยทางภูมิประเทศนี้ จึงเป็นการอธิบายการเกิดของภูมิทัศน์ ที่ผู้คนเข้าไปดัดแปลงและอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ จนเกิดเป็นรูปแบบทางผังเมืองดังที่กล่าวมา

นอกเหนือจากปัจจัยทางธรรมชาติที่ส่งผลต่อการก่อรูปของผังเมืองในอดีตแล้ว คติความเชื่อทางศาสนาและกลุ่มชาติพันธุ์เป็นอีกปัจจัยในการเกิดโครงสร้างทางผังเมือง รูปแบบผังเมืองที่ประกอบด้วยวัดจำนวนมากในย่านเมืองเก่าสกลนคร เป็นโครงสร้างที่สำคัญในการบ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะกายภาพกับคติความเชื่อ ก่อรูปเป็นรูปแบบผังเมืองที่ประกอบด้วยวัดที่มีชุมชนอยู่ล้อมรอบเป็นชุมชนคุ้มวัด หลาย ๆ คุ้มวัดรวมตัวเป็นเมือง นอกจากนี้ คติความเชื่อเฉพาะกลุ่มคุ้มวัดที่มีความเหมือนและแตกต่างกัน ได้ทำให้เกิดองค์ประกอบทางความเชื่อเฉพาะกลุ่มขึ้นมาภายในคุ้มวัดเช่น โยงบรรพชน ศาลมเหศักดิ์ ศาลผีบรรพบุรุษ เป็นต้น แสดงถึงความหลากหลายในกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม แต่อยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนภายใต้คติความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางวัฒนธรรมร่วมที่อยู่ร่วมกันอย่างสงบเรื่อยมา สำหรับข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา นอกเหนือจากองค์ความรู้ในการสร้างความเข้าใจในการก่อรูปทางผังเมืองสกลนครแล้วสามารถนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการวางผังเมืองได้ในหลายประเด็น เช่น การวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสมกับระบบระบายน้ำตามธรรมชาติของเมือง โดยใช้โครงสร้างทางระบายน้ำเดิมของระบบถนนซอยหรือทางเกวียนในอดีตเป็นเส้นทางระบายน้ำ ผนวกกับกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ลุ่มต่ำทางทิศตะวันตกของเมืองเป็นพื้นที่รับน้ำก่อนระบายลงหนองหาร ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหาน้ำท่วมขังในย่านเมืองเก่าสกลนครที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ข้อมูลการก่อรูปทางผังเมืองสามารถใช้ในการวางผังเมืองที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนและผังเพื่อการอนุรักษ์ย่านเมืองเก่าสกลนคร เนื่องจากเป็นข้อมูลทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง อันนำไปสู่การวางแผนพัฒนาเมืองอย่างเหมาะสมกับบริบทของเมืองต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2540). **รอยอดีตสกลนคร**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- การเคหะแห่งชาติ. (2549). **โครงการศึกษาแนวทางการพัฒนาและฟื้นฟูที่อยู่อาศัยที่ส่งเสริมเอกลักษณ์ของเมืองจังหวัดสกลนคร**. กรุงเทพฯ: การเคหะแห่งชาติ.
- ชลิต ชัยครรชิต. (2544). **สังคมและวัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนันทวรรณวิทยา.
- ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์. (2542). **เมืองในสังคมไทย: กำเนิด พัฒนาการและแนวโน้ม**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2536). **ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-พ.ศ. 2450**. มหาสารคาม: วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2547). **ตำนานและพิธีกรรมชุมชนเมือง: การสร้างสำนึกประวัติศาสตร์ของไทยพวนและผู้ไทในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พระราชวรภุมณี. (2526). **ไตรภูมิพระร่วง อิทธิพลต่อสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์.
- ภุริภูมิ ชมพูนุช. (2549). **พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนครระหว่าง พ.ศ. 2371 ถึง 2436**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สพสันต์ เพชรคำ. (2558). **ประวัติศาสตร์การขยายตัวของเมืองในเขตเทศบาลนครสกลนคร**. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- สุรัตน์ วรารัตน์. (บรรณาธิการ). (2524). **ตำนานพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร)**. สกลนคร: สโมสรไลออน สกลนคร.
- _____. (2528). **โครงการวิจัยเรื่อง สภาพหมู่บ้านริมหนองหารสกลนคร**. สกลนคร: วิทยาลัยครูสกลนคร.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2544). **ภูมิปัญญาอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์.
- Arphawatcharut, D. (1999). **Cities in Thai Society: Origins, Development and Trends**. Chiang Mai: Research Institute Chiang Mai University. (in Thai)
- Boonmatham, T. (1999). **Upper Northeastern Society History during 1775 - 1907**. Mahasarakham: Mahasarakham Teacher College. (in Thai)
- Chomphonut, P. (2006). **Urban Development in Sakon Nakhon Basin during 1828-1893**. Thesis in Education Faculty of Education Silapakorn University. (in Thai)

- Chaikanchit, C. (2001). **Social and Culture of Isan**. Khon Kaen. Klang Nana Thum Printing House. (in Thai)
- Fine Arts Department. (1997). **The Past of Sakon Nakhon**. Bangkok: Fine Arts Department. (in Thai)
- Hongsuwan, P. (2004). **Legend and ritual worship of the ghost town: the realization of the history of Tai Puan and Tai in Thailand**. Bangkok: Sirindhorn Anthropological Center. (in Thai)
- Na Talang, A. (2001). **Isan Wisdom**. Bangkok: Amarin Printing. (in Thai)
- National Housing Authority. (2006). **The Project to Study the Development and Revitalization of Housing that Promotes the Identity of the City of Sakon Nakhon**. Bangkok: National Housing Authority. (in Thai)
- Petchkham, S. (2015). **History of Urban Expansion in Sakon Nakhon Municipality**. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Rajabhat University. (in Thai)
- Pra Rajaworamunee. (1983). **Tri Phum Pra Ruang Influence on Thai society**. Bangkok: Saeng Rung Printing. (in Thai)
- Warangrat, S. (e.d.). (1981). **The Legend of Sakon Nakhon City in Praya Prachanpratetthani Edition**. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Lion Club. (in Thai)
- . (1985). **The villages Condition around Nong Han Lake in Sakon Nakhon Research Project**. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Teacher College. (in Thai)